

Відгук

про дисертацію О. М. Богуш “Українська астрономічна термінологія кінця XIX – першої третини ХХ століття: генеза, структура, системна організація” на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності

10.02.01 – українська мова

Дисертація О. М. Богуш присвячена проблемі вивчення особливостей лексикографічної фіксації, функціонування та системно-структурної організації української астрономічної термінології кінця XIX – першої третини ХХ століття в аспекті її генези. Задекларована в темі дослідження традиційна системно-структурна парадигма наукових пошуків дає можливість ґрунтовно описати склад астрономічної термінології окресленого періоду, апелюючи до категорій тематичної класифікації, лексико-семантичних відношень, структурних типів термінів, способів термінотворення й номенізації, формування терміносистеми, частиномовної належності терміна та його унормування.

Посилений інтерес до астрономічної термінології змушує дослідників звернути увагу не лише на сучасний стан її функціонування, а й на різні чинники формування цього великого шару лексики в українській мові, особливо з огляду на процеси національного термінотворення, що, власне, й засвідчує актуальність обраної теми. Мета роботи разом із окресленим колом завдань та відповідною структурою переконують у необхідності віднайти й зібрати терміни з малодосліджених джерел, які ще не були об'єктом наукових пошуків термінознавців, простежити особливості термінотворення в цій царині з огляду на кореляцію “питоме / національне – запозичене // інтернаціональне” та узагальнити матеріал, формулюючи основні тенденції розвитку термінології цієї галузі.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження (актуальність), його наукову новизну, зв’язок із науковими програмами, планами, теоретичне та

практичне значення, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи й матеріал дослідження, зазначено його джерельну базу, апробацію на наукових конференціях.

У цій частині дисертації дозволимо собі не погодитися з тезою про те, що історію формування й функціонування термінів гуманітарних наук ґрунтовно вивчено (с. 9). Перелік у вступі праць, присвячених дослідженню інших терміносистем видається нам зайвим. Тут радше було б детальніше зупинитися на проблемах саме астрономічної термінології та суміжних із нею галузей знань, що мають спільні терміни у використанні.

Пропоноване дослідження ставить перед дисертантом чимало завдань, одне з яких – інвентаризувати астрономічну термінологію окресленого періоду, зібравши її з тих джерел, у яких її кодифіковано, а для зіставлення ще й термінологію сучасного періоду (лише за окремими словниками). Дослідниця доволі успішно впоралася з ним. Зрозумілим є прагнення Оксани Михайлівни показати наступність у розбудові астрономічної термінології й випрацювати рекомендації щодо вживання астрономічних термінів, що, безперечно, заслуговує на високу оцінку й засвідчує на користь компетентності дослідниці, а відтак передбачило й дещо ширше формулювання окремих завдань.

У рубриці “Методи дослідження” бажано було б зазначити основний метод, яким послуговувалася дисертантка, – метод системного аналізу, адже саме за його допомогою, власне, й було здійснено тематичну класифікацію астрономічної термінології окресленого періоду й простежено основні тематичні групи термінів у її подальшій розбудові. Щодо інших методів, то коректніше було б говорити не про статистичний, а про метод кількісних підрахунків.

У **першому розділі** на тлі позамовних чинників та вироблення наукового стилю української мови авторка розгортає картину формування й розвитку української астрономічної термінології кінця XIX – першої третини ХХ століття. Спочатку Оксана Михайлівна ретельно віднаходить перші спроби

написання українською мовою в наукових і науково-популярних виданнях розвідок з астрономії за межами України, перші двомовні словники й періодичні видання, здійснені за сприяння товариства “Посвіта” й Товариства імені Тараса Шевченка у Львові, на сторінках яких засвідчено лише окремі з астрономічних термінів переважно в їх перекладі з німецької та польської мов.

Детально паспортизуючи кожний термін із покликанням на сторінку словника, в якому його кодифіковано, що заслуговує на особливу увагу, дослідниця розкриває подальшу долю терміна, коментуючи ті зміни, які з ним відбулися, й у такий спосіб цілком слушно рекомендує чи не рекомендує його використання.

Важливим аспектом аналізу макро- й мікроструктур лексикографічних праць окресленого періоду, зокрема у словнику В. Й. Левицького “Матеріали до фізичної термінології” (1902), є пояснення щодо особливостей мовного оформлення термінів у них. У цьому сенсі Оксана Михайлівна майже перевершила себе, послідовно й компетентно коментуючи окремі випадки специфічної для II пол. XIX ст. кодифікації західноукраїнського варіанта української літературної мови, а також фіксуючи в дужках сучасні, відмінні від тогочасних, орфографічні варіанти, що, без перебільшень, засвідчує старанність, уважність і скрупульозність у поданні матеріалу.

Описуючи період активної розбудови астрономічної термінології (термінологічна діяльність в Галичині, діяльність Наукового товариства імені Шевченка, вихід перших словників українських астрономічних термінів В. Левицького, Ф. Калиновича та Гр. Холодного, термінотворча діяльність у Наддніпрянській Україні початку XX ст., період 20-30-х рр.), потім припинення її розвитку в 30-ті рр. XX ст., Оксана Михайлівна дещо побіжно коментує астрономічні терміни, зафіксовані у словниках Т. В. Секунди, М. і Л. Дарморосів, К. В. Дубняка, М. П. Вікула. А “Словник фізичної термінології” (1932), зредагований В. В. Фаворським, “Російсько-український

технічний словник” (1925) В. Дубровського взагалі не згадано в дослідженні. Немає коментарів і щодо фіксації астрономічних термінів і в таких джерелах: “Словарь українського языка” (Киев, 1907–1909) Б. Д. Грінченка, підручники, зокрема “Фізика” (ч. I, Полтава, 1919) А. Заліського, “Словарь техн. виразів. Збірник ПТС” (Київ, 1911), “Словник української фізичної термінології” (проект) (Київ, 1918), “Збірник Прир. Техн. Секції Наукового Т-ва в Київі” (т. 1, 1915). Перераховані на с. 30 публікації українською мовою з астрономічної проблематики також вимагають аналізу, адже саме ці джерела засвідчують реальне функціонування астрономічних термінів у тексті, а отже, й у цій галузі.

Не завадило б у першому розділі сказати кілька слів і про стан розвитку тогочасної астрономії як науки, щоб мати краще уявлення про функціонування її термінології.

У другому розділі здійснено класифікацію астрономічних термінів за 15-ма тематичними групами, які відбувають структуру галузі періоду кінця XIX – першої третини ХХ ст.

У п. 2.2.1 заслуговує на схвалення розкриття відношень гіперо-гіпонімії як не лінійного структурування, а за кількома критеріями поділу понять. У класифікації синонімів привертає особливу увагу група термінів за моделями “простий однокомпонентний термін і терміносолучення” (на зразок *аліадада – поземне колесо*, *лунація – синодичний місяць*) та “складний однокомпонентний термін і терміносолучення” (на зразок *апогей – відземна точка*, *космографія – опис світу*, *двоочник – двоочниковий окуляр*, *кутомір – кутомірний інструмент*, *новоріччя – новий рік*, *півсекундник – півсекундний часомір* та ін). Їх наповнюють одиниці, різні за походженням і способом творення. З мовного боку вони цікаві тим, що серед них є і перифрази, і трансформовані на національний ґрунт способом калькування іншомовні терміни. Виникає запитання: “Що саме стало аргументом на користь визнання цих одиниць синонімами?” Те саме стосується й дихотомії термінів *апсидна лінія – лінія апсидів*, *вузлова лінія – лінія вузлів*, *планетна аберрація –*

аберация планет, а також короткої і повної форм номінування того самого поняття (*нова зоря – нова, тимчасова зоря – тимчасова*) тощо, що порушує проблему синонімії в її кореляції з варіантністю термінологічних одиниць. Взагалі проблема варіантності й синонімії є дискусійною і надскладною. Саме тому не зовсім погоджуємося з думкою дослідниці, що терміни *тльоб* і *тльобус, паралакс і паралакса* – це варіантні синоніми. На нашу думку, це варіанти: у першому випадку, словотвірні; у другому – граматичні.

Цікавим у дослідженні видається явище вираження антонімічних відношень в астрономічній термінології кількома синонімами.

Ілюструючи омонімію, Оксана Михайлівна відносить до внутрішньосистемних омонімів терміни *Місяць* (“невідступний товариш планети, сателіт”) і *місяць* (“час, в якому Місяць виконує свій оборот довкола землі”) (див. с. 76). Вважаємо, що цей приклад ілюструє лексико-семантичні відношення між номеном і терміном (а не власне термінами), які ґрунтуються на метонімічному перенесенні за суміжністю ознак.

Практичне спрямування третього розділу відбиває особливості перебігу процесів термінотворення в астрономічній термінології, зокрема лексико-семантичного (метонімізації й метафоризації), морфологічного та аналітичного способів.

Традиційним у висвітленні питання морфологічного способу термінотворення є структурування матеріалу за словотвірними моделями. Нам імпонує, що дослідниця логічно й майже бездоганно вибудовує їх, фахово коментує покласифікований за такими моделями матеріал, добре оперує метамовою словотвором. При цьому дещо суперечить сама собі, кваліфікуючи словоскладання, в одних випадках, як спосіб, яким разом із основоскладанням утворено терміни-композити (на с. 105), в інших – як спосіб, який лежить в основі творення термінів-юкстапозитів (на с. 107).

Одним із здобутків роботи є також покласифікований за тематичними групами опис чужомовних запозичень, фактично до кожного з яких у дужках Оксана Михайлівна подає його еквівалент із мови-джерела, у такий спосіб

аргументуючи грецьке чи латинське походження терміна. Те саме стосується й композитів, утворених із грецьких та латинських терміноелементів або їхнім поєднанням. Заглиблюючись у механізми запозичення, дисертантка віднаходить і мови-посередники, через які пришов той чи інший астрономічний термін до української мови, а також коментує прямі запозичення. Співвідношення між питомими і запозиченими термінами доволі виразно уточнено в діаграмі (с. 132).

Не оминула дослідниця й номени (власні назви зірок, сузір'їв, планет тощо, наприклад – *Баран*, *Візник*, *Компас*, *Велика Ведмедиця*, *Лагідне Море* тощо), утворені лексико-семантичним способом на основі назв тварин, птахів, комах, професій, предметів тощо, щоправда, називає їх термінами (с. 133), попри традиційне розмежування в термінознавстві цих одиниць, а також попри розмежування номенів і власне астрономічної номенклатури, у якій доволі часто задіяно інші графічні знаки. На завершення астрономічну термінологію проаналізовано ще й з погляду її частиномовної належності, що також уточнено в діаграмі.

У четвертому розділі Оксана Михайлівна віднаходить спільне та відмінне в системній організації астрономічної термінології. Аналіз тих одиниць, які функціонували на зламі XIX–XX ст. і продовжують функціонувати сьогодні, став об’єктом наукових зацікавлень в аспекті їх тематичної організації, зміни семантичної структури, лексико-семантичних відношень. Нам імпонує, що дисертантка вивіряє кожний термін у сучасних словниках задля з’ясування його долі, що знайшло відбиття в доволі солідному Додатку А (с. 205–333), у якому зіставлено матеріал лексикографічних праць В. Левицького (1902), Ф. Калиновича та Г. Холодного (1931), “Словника фізичної лексики” (1996) й “Астрономічного енциклопедичного словника” (2003).

Динаміку одних тематичних груп термінів, появу інших, зміну семантичної структури деяких із них дисертантка розкриває на прикладах подрібнення тематичних груп на підгрупи, появи нових груп, а також з

огляду на процеси розширення й звуження семантики терміноодиниць, їхнє переосмислення й творення аналітичним способом та способом абревіації. Заслуговують на увагу рекомендації дослідниці щодо унормування астрономічної термінології.

Загальні висновки дещо переобтяжені покликаннями на джерела й вимагають лаконічності.

Основними здобутками дисертації загалом є її рекомендаційний та прогностичний характер, зумовлений ретельним добором термінологічного матеріалу з детальною його паспортизацією й фаховими коментарями, вмінням систематизувати зібраний матеріал за тематичними групами, лексико-семантичними відношеннями та словотвірними моделями, що, безперечно, прикрашає роботу.

Щоправда, у дисертації помічаємо огріхи в оперуванні метамовою дослідження, зокрема: 1) неузгодженість у використанні метатермінів: з одного боку, *термінні словники / бюллетені* (с. 33), *термінна омонімія* (с. 53), *термінна лексика* (с. 62), *гіпонімна парадигма* (с. 52), *полісемантичне слово* (с. 54), *терміносполука* (с. 60, 63, 110); з другого – *термінологічна лексика / одиниця* (с. 44, 60), *гіперо-гіпонімічні групи / відношення, синонімічні пари* (с. 51, 53, 52), *полісемічне слово* (с. 54), *терміносолучення* (с. 59, 65), *словосолучення* (с. 56); 2) послуговування терміном *полісемантичне слово* (с. 54) замість *полісемне слово* (від *полісемія*, а не *полісемантика*); 3) необґрунтоване використання метатермінів *варіантні синоніми* (с. 70), *протилежне значення антонімічних опозицій* (с. 72), *метонімія* (с. 88) на позначення способу термінотворення, а не *метонімізація* (за аналогією до *метафоризація, суфіксація, префіксація*).

Попри всі зауваження, які аж ніяк не применшують здобутків роботи, вважаємо, що наукове дослідження повністю відповідає сучасним вимогам. Опонована робота засвідчує належний науковий рівень лінгвістичної підготовки дисертантки.

Автореферат відбиває зміст дисертації. Основні положення роботи викладено в 13 публікаціях. Солідною є апробація на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практических конференціях.

Вважаємо, що Оксана Михайлівна Богуш заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Докт. фіол. наук, ст. наук. співр.

відділу наукової термінології

Інституту української мови НАН України

Spur-

В. Л. Іващенко

Приложенный к новостям по газете 12.10.2015 г.
Генеральный директор ОАО «Газпром» (Г.А.Хромычев)